

Píše Aleš Urválek

(E*forum, 31. 01. 2018)

Přemýšlet o první světové válce znamená ohlížet se na již stoletou tradici myšlení, jejíž nejkontroverznější příspěvky jsou v Německu spojovány s Fritzem Fischerem a celosvětově s Christopherem Clarkem. Koho zajímá bádání o literatuře a první světové válce, může začít, kromě několika publikací vydaných ještě za války, v 70. letech 20. století. Tehdy vyšly první dodnes citované monografie a konferenční sborníky, v nichž byli probráni třeba Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, Stefan George, ideově historické kontexty („Ideen von 1914“ [Myšlenky z roku 1914]), základní duchovně historické práce Friedricha Nietzscheho nebo Sigmunda Freuda, stejně jako speciální témata, jako ku příkladu otázka (dis)kontinuity jednotlivých stanovisek literátů k válce.

Od roku 2008 se lze o rozsahu tématu přesvědčit v bio-bibliografické příručce, která vyčerpávajícím způsobem informuje o autorech a knihách německojazyčné literatury k první světové válce z let 1914–1939. Opravdovou záplavu literatury k tématu ovšem přinesl jubilejní rok 2014. Kromě kulturněvědné příručky k první světové válce a známé monografie *Die Schlafwandler...* [Náměsíčníci...] od Ch. Clarka vyšel také celoevropský přehled o tehdejší literární scéně od Geerta Buelense, ve kterém je popřáno sluchu také méně známým autorům, jako jsou Janko Jesenský nebo Anton Schnack. Jubilejní podnět zřejmě stojí i za sborníkem ***Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*** [První světová válka na německo-evropském literárním poli] od Bernda Neumanna a Gernota Wimmera.

Jeho hlavní záměr shrnuje v úvodním eseji nejprve obecně B. Neumann, když připisuje první světové válce exkluzivitu v tom smyslu, že do té doby se nikdy nepřiklonilo „tolik umělců a vědců demonstrativně k jedné určité straně jako na počátku *Velké války*“ (s. 15), ba že se „umění ještě nikdy tak výrazně a radikálně“ (tamtéž) neproměnilo jako skrze tuto válku. Cíl obou vydavatelů nicméně získává na obrysech, až když je položena otázka po reprezentativních hlasech, přičemž se ukazuje, že „Franz Kafka nebyl vůbec přijat do čtyř válkou ohromených básníků“ (s. 17). Z toho vydavatelé vyvozují jako první nutnost zaměřit se na válečné období pokud možno ve všech jeho fázích, aby – a toto se zdá být na sborníku výjimečné – mohli přesvědčivě dokázat, že „pražský básník strachu“ (tamtéž) přece jen do tohoto kontextu patří.

Tato ambice je od počátku velmi dotěrně propagována: Kafka je neustále zmiňován a citován dokonce i v obecně platných kontextech. Čtenář tak musí být poučen, že recepci kierkegaardovského strachu vzkvétajícího na úrodné mentální půdě „lze najít i v Kafkových denících“ (s. 22). Kafka musí být – protože už jednou platí za

„velkoměstského úředníka a člověka písícího po nocích až do vyčerpání“ (s. 24) – postaven jak do „centra tohoto epochálního projevu slabosti“ neurasteniků, tak zároveň i vyzdvižen jako „rakouský úředník“ (s. 31), který „vedl masovost lidí a taylorizovanou práci v obraz“ (s. 25) a dal formu světu „globálně operujících překupníků“ (s. 26). Méně Kafky by publikaci prospělo, říká si čtenář, když vidí, čemu zde musí tento „zástupce expresionismu“ (s. 42), „strachopisec“ (s. 91) a „světový spisovatel apokalyptické katastrofy“ (s. 118) posloužit: dokonce i dvojznačná poselství jeho literárních textů jsou paralelizována s „náměsíčně“ (Ch. Clark) dvojznačným druhem aktivit válečných politiků. A varovně míněné předválečné vize Ivana Blocha z konce 19. století a opatření obou mírových konferencí v Haagu (1899 a 1907) jsou na základě opravdu vážné podobnosti strachu připodobněna ke Kafkově povídce *Der Bau* [Doupě], přestože ta vznikla (1923/24) a byla vydána (1928) o více než 20 let později. Takové mnohdy kontraproduktivní přílišné zdůrazňování Kafky může plynout z dlouholetého badatelského zájmu obou vydavatelů, který je zaměřen právě na tohoto pražského autora a v posledních letech vedl k řadě monografií a sborníků. Samo o sobě by to nemuselo nijak zvlášť vadit, pokud by si oba vydavatelé nevyhradili neobvyklé právo přijmout do sborníku kromě společně napsaného úvodu každý dvě své studie. Z celkem 276 stran tak pochází více než 120 z pera vydavatelů.

K hned trojitému zmatení může vést také titul publikace: pořadí v názvu „německo-evropský“, jež je jen v náznacích reflektováno v jednom jediném příspěvku, volá po vysvětlení stejně jako naprostá absence jakéhokoli metodologického základu k oblasti výzkumu (Pierre Bourdieu). Prekérními aspekty německo-evropského se totiž ve své studii zabývá pouze Thorben Päthe, když začleňuje německo-rakouské vize Evropy – ukázané na Thomasi Mannovi, Hugo von Hofmannsthalovi a Rudolfo Borchadtovi – do konceptu Německa-Evropy, jenž začal v jejich době znovu ožívat. A evropský horizont je navíc jen proklamován, naznačen v úvodu, ale s výjimkou eseje od B. Neumanna ho není dosaženo. Za německojazyčnou hranici se zase dostává pouze jedna jediná studie (Gábor Kerekes *Der Erste Weltkrieg in der ungarischen Literatur zwischen 1914 und 1948* [První světová válka v maďarské literatuře mezi lety 1914 a 1948]), aniž by přitom byl ale německý element zahrnut do toho evropského.

Struktura sborníku, chronologicky rozčleněná do tematických komplexů „strach – pocitování krize a válečný pesimismus“, „nadšení – nacionalismus a válečná propaganda“ a „dezorientace – indiference a divergence“ vzbuzuje dojem kauzality, která samozřejmě dominovala, ale jistě nebyla ve všech případech přítomná. Kromě toho čtenář zjistí, že některé příspěvky prostě neodpovídají tématům, pod která jsou zařazena. Co má společenskohistorický přehled maďarských cenzurních opatření ještě dlouho po druhé světové válce do činění s pocitováním krize a válečným pesimismem, lze uhodnout stejně těžko, jako proč byla sama o sobě užitečná, ale široce pojatá a velmi obecná studie Stanleyho Corngolda k Velké válce a současné německé paměti spojena s dezorientací.

Sborník přitom začíná velice slibně analýzou korespondence Stefana Zweiga a Romaina Rollanda, neboť ta se pohybuje v napětí mezi patriotismem

a transnacionalismem, kde se vlastní a cizí zájmy jednou střetávají, jindy jsou v humanistickém a pacifistickém smyslu sladěny, bez ohledu na případné nesnadnosti takového počinání. Tomuto rámci a jeho měřítkům se nicméně zdají jednotlivé příspěvky odpovídat různou měrou. Velmi dobře ho ve svém esejistickém příspěvku *Über die Angst des Vorkriegs* [O strachu předválečné doby] vystihuje B. Neumann, zadost mu činí i všichni autoři, kteří vycházejíce z hluboké znalosti širšího materiálu kladou konkrétní otázky, aby se dostali k přesvědčivým tezím. To se daří méně, když se přistupuje k textům svrchu s povšechnými otázkami s cílem vykreslit obšírné panorama, které ale ne vždy obstojí při detailním pohledu. Takové studie zřejmě platí největší daň za to, že sborník vznikl k určité příležitosti, když téměř nepřicházejí s novými tezemi a poznatky.

K prvně jmenovanému typu patří Neumannova studie o *Franz Kafkas nächtliches Schreiben als Manövertätigkeit* [Noční psaní Franze Kafky coby manévrovací aktivita], jež se snaží o zachycení dispozitivní funkce války. Přesvědčit dovede především Neumannova práce s prameny, neboť nejsou použity jen známé (k Sörenu Kierkegaardovi), méně známé (Anton Kuh) a sotva známé odkazy na literaturu (*Rembrandt als Erzieher* [Rembrandt jako vychovatel] od Julia Langbehna, jeden z národnostních bestsellerů pozdního 19. století). Další těžiště zde tvoří analýza „manévrovací aktivity“ na „Procesu“, coby průsečíku jeho osobního (Felice Bauer) a politického (válka) konfliktu, přičemž světová a zásrubní válka jsou uvedeny do vzájemného vztahu. Zcela po vzoru Neumannových dřívějších prací je Kafka představen ani ne tak jako přesvědčený pacifista, ale více jako ve svých pozicích kolísající, ba „zamítnutý účastník světové války“ (s. 107). Poznámka na okraj: Neumannova snaha uchopit Kafkovo dílo v odpovídající ambivalenci občas spíše uhýbá snaze o silnou pointu, tedy definitivním a výlučným verdiktům. Jen s pokrčením ramen tak lze přijmout informaci, že Kafkova nová literatura mohla „vzniknout pouze dispozitivním působením tehdejší světové katastrofy“ (s. 118), ba že by texty jako *Prozess* [Proces] nebo *In der Strafkolonie* [V kárném táboře] nevznikly, „kdyby nebylo Dreyfusova procesu“ (s. 91). Podobně produktivně zacházejí s literárním materiálem také Peter Beicken a Wolfgang Wangerin. Beicken interpretuje jednotlivé fáze válečného nadšení v *In Stahlgewittern* [V ocelových bouřích] od Ernsta Jüngera s ohledem na jednotlivé sebestylizace, aby je – čímž zřetelně koriguje především práce Heima Schwilka – označil vsutku vypointovaně za formy andělů smrti ve válečném divadle. W. Wangerin prezentuje válečné obrázkové knihy pro nejmladší publikum a ve své analýze osvětluje onu literární mobilizaci, která probíhala v dětských pokojích.

Ke druhé, méně šťastné kategorii patří obě studie G. Wimmera. Zde jsou buď panoramaticky představeny jednotlivé formy lásky v románech Josepha Rotha, přičemž se válka objevuje spíše na okraji analýzy, anebo jsou Kafka, Trakl a Kraus stavěni vedle sebe coby „rakouští věštcí expresionismu“, aby autor mohl provést analýzu proměny, „která se týká postoje k náboženským mýtům a dalším filozofickým modelům, aniž by přitom došlo k zásadnímu odklonu od nich“ (s. 36). Wimmer zde produkuje sice teologicky znalou, ale ne vždy jasně formulovanou (co jsou ve vztahu k náboženským mýtům další filozofické modely?) a jazykově uchopitelnou studii, jejíž závěr působí

dojem, jako by rekurs ke stěžejní emocionální konstituci strachu souvisel pouze s tematickým blokem „strachu“. Při čtení takových příspěvků tohoto kvalitativně velmi nevyrovnaného sborníku čtenář doufá, že si bude moci v příštím roce při oslavách sta let od konce války v očekávané záplavě knih přečíst i publikace, jež nevděčí za svůj vznik pouze tomuto výročí.

Přeložila Petra Grycová

Bernd Neumann / Gernot Wimmer (Eds.): *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2017, 276 s.

www.ipsl.cz